

Dopis č. 12 (52)

Praha, 7. října 1979

Vážený a milý příteli,

Tvá poznámka v předminulém dopise o tom, že mne někteří chartisté považují za umírněného až konzervativního, zatímco jiní (zvláště pak ovšem mnoho lidí mimo rámec Charty) za radikálního, zcela odpovídá skutečnosti. Nedávno tu byl jeden novinář ze Severu a ptal se mne, považují-li se sám za umírněného, nebo za radikála. To jsem ovšem ještě nevěděl, odkud vítr vane; teprve se značným zpožděním jsem si ověřil, že jeho otázka byla inspirována nejspíš podivným článkem srpnového čísla *Spiegelu* (č. 33), kterým jsem byl zařazen na stranu, stojící proti „umírněným“.

Na zmíněnou otázku jsem stručně odpověděl, že se nepovažuji ani za radikála, ani za umírněného. Naopak, že bych považoval za nesmysl se principiálně orientovat takovým způsobem, aby to bylo postižitelné tak primitivní typologií. Teď bych tuto odpověď rád detailněji rozvedl, přestože jsem se věcí již nejednou zabýval (v Dopisech i v *Dialogích*).

Člověk, který se bez ohledu na konkrétní situaci rozhoduje vždy nebo převážně radikálně, jedná stejně nerozumně jako ten, kdo zase vždycky tenduje k umírněnosti či dokonce polovičatosti. Jsou přece různé situace: některá vyžaduje rychlou, zásadní, jednoznačnou a k jádru věci jdoucí odpověď, zatímco jiná situace zcela naopak může být vyřešena jen s určitým taktem, ovšem i taktikou, povolností, tolerancí, ochotou ke kompromisu a ke smíru. Nejednou lze dosáhnout skutečného (nikoli tedy jen zdánlivého) pokroku tím, že se vyhneme podstatě problému a dohodneme se s partnerem nebo i protivníkem na okrajových záležitostech. Záleží na podrobné analýze situace; někdy je výsledek na první pohled patrný, ale jindy máme zapotřebí důkladného promyšlení všech aspektů, abychom pronikli svým porozuměním jak do situace samotné, tak k tomu, co v ní je pro nás tou základní výzvou a jak by mělo vypadat optimální reagování z naší strany. Už jednou jsem si vypůjčil obraz majitele automobilu; uvedl jsem na jedné straně absurdní možnost, že hodně zašpiněné auto prodá nebo se ho jinak zbaví a koupí si jiné, nové, aby se nemusel zatěžovat mytím. Jsou však méně absurdní situace, kdy je opravdu na vážkách, zda ještě má strkat do starého automobilu další a další peníze za opravy – anebo koupit auto nové. Pak není odpověď tak prostá a zřejmá; někdy jen odborník může spolehlivě posoudit, kdy přestává mít smysl staré auto opravovat. A kdybychom se ocitli v situaci, že nové auto prostě získat nemůžeme a přitom je nezbytně potřebujeme, museli bychom opravovat ještě i tehdy, kdy za normálních okolností by to už nebylo výhodné.

Mám proto dojem, že každý by se měl čas od času zkoumat a kontrolovat, zda se v jeho jednání či vůbec v reagování na nejrůznější situace

neobjevuje radikalita nebo naopak ústupnost a smířlivost příliš často. To by byl potom zjevný doklad toho, že už nejednáme přiměřeně skutečnosti, nýbrž že se prosazuje nežádoucí sklon naší povahy. Lidé, které lze typologicky právem označit za radikály nebo za umírněné, jsou bez jakýchkoliv pochybností na scestí; místo pozorného rozpoznávání povahy okolností u nich nabývá vrchu jakási setrvačnost, stereotypie a rutina, jež se emancipovala ze své služebné funkce a stala se dogmatem.

Takzvaná „radikalnost“ je někdy neobyčejně nepraktická a neefektivní. Jako příklad nám může sloužit z naší historie třeba postup radikálních demokratů v roce 1848; jiným příkladem je politika komunistických stran v kapitalistických zemích (výjimkou je orientace italských komunistů na tzv. historický kompromis; přesvědčivost tohoto nového kurzu ovšem zatím není veliká, protože není jistota, že nejde o pouhou taktiku). Dobrou charakteristiku radikalismu podal téměř před půldruhým stoletím náš Karel Havlíček, který kritizuje především „neurčitost a nejasnost“ politického smýšlení radikála. „Puzeni jsouce jenom okamžitým cílem a neurčitým nadšením, nedovedli si ještě utvořiti v hlavě pevný systém politických zásad a proto kolikráte jim v nadšení přeskočí několik koleček a hodiny jejich politického smýšlení hrozně hřmotí, najednou ale zase bez pohnutí státi zůstanou. Právě proto, že se jejich smýšlení politické nezakládá na dobře promyšlených a ustálených zásadách, lehce se zaleknou a netroufají si to, co skutečně smýšlejí, vždycky také činem vyznati... Mužové ale, kteří dle pevných zásad smýšlejí, kteří si utvořili pevná, nezrušitelná pravidla v politice, přes která nikdy nepřeskočí ani nepodlezou; takoví dovedou včas přílišné politické bujnosti odporovat přemrštěncům, a ne dbajíce toho, jestliže při tom často utrží nezasloužené nadávky, umějí ochladit jejich přílišnou zapálenost a uchrání tím kolikráte vlast od velikého neštěstí, zato ale se také nebojí v zarmoucených dobách politické sklíčenosti povznésti neohroženě hlasu svého proti škůdcům a nepřátelům svobody.“

Karel Havlíček vůbec nepovažoval termíny jako „radikální“, „konzervativní“ nebo „umírněný“ (on říká „moderato“ nebo „mírný“) za vhodné k označení politické orientace a politických stran. „Neboť býti a nazývati se radikálním, jest zrovna takový nerozum jako býti a nazývati se konzervativním neb moderatem. A proč? Protože rozumný a poctivý demokrat u liberalisty musí být radikální, konzervativní i moderato zároveň. On totiž musí všechno, co jest rozumné, poctivé a demokratické, zachovati a udržeti (konzervovati), a v tom jest konzervativní; všechno, co jest aristokratické, neliberální, nepoctivé, nerozumné, musí hledět vyplniti a vyhubiti, a v tom jest buď radikální neb moderato, jak toho potřeba kdy žádá. Neboť nemáme vždy dostatečných sil k tomu, co bychom učinili za dobré uznali, a člověk, jenž hlavou zed' proraziti chce, může být sice nejpoctivější, ale je jistě - nerozumný. Poctivý a rozumný demokrat tedy jest

tenkrát radikální, když vidí, že jeho síly dostačí vykořeniti něco aristokratického, nepoctivého, a neliberálního; kde ale toto jemu protivné v tak hrubé moci se jeví, že nemožno jest najednou a úplně tuto moc zničiti, tam jest mírný (moderato), to jest on se nepodrobuje této moci, ale hledí ji poznenáhla seslabiti a konečně nad ní zvítěziti. ... Řádný demokrat a liberálista nemůže se jinak spokojiti než s úplnou demokracií a svobodou; on tedy nemůže jen na polovici neb některé části přestati; ale on nemusí všechno chtíti najednou, když to možná není, nýbrž vždy jen tolik, co možná dostati a proraziti, a o ostatek opět dále se přičiňuje; kdežto přepjatci, najednou všechno žádajíce, přeceňující sil svých, často všechno ztratí a nic z toho nedosáhnou, co si žádali. – Takovým způsobem musíme hleděti na politické snažení našich časů.“

K tomu ovšem nutno přihlédnout, že někdy nejsme schopni dost přesně odhadnout ani své síly, ani síly a možnosti těch sil, které jsou svobodě a demokracii nepřátelské. Často také nedovedeme dost daleko dohlédnout, abychom si spočítali všechny důsledky svých rozhodnutí. A přece se musíme rozhodovat, nesmíme zůstat nečinně stát a jen pasivně očekávat vývoj událostí. Právě v takových případech jsou nám velikou pomocí pevné politické zásady, na které Havlíček, jak jsme viděli, dává takový důraz. Tomu v žádném případě nesmíme rozumět tak, že se můžeme omezit na pevný systém zásad a že si podrobnou a znalou analýzu situace můžeme odpuštít. Zásadovost a principiálnost v politice má však dvojí významnou úlohu; jednak nám dovoluje se lépe a rychleji orientovat v situaci a hlouběji porozumět jejímu smyslu; jednak nám dovoluje se v jednání a rozhodování opřít o něco pevného i tam, kde situace zůstává nepřehlednou a temnou. A tato kostra našeho politického rozhodování je poukazem k jinému ještě významu radikálnosti, o němž dosud nebyla řeč.

Slovo radikální je etymologicky spjato s latinským slovem radix, což znamená kořen. Radikální je takové jednání, které buď míří až ke kořenům (když například chce zlo, nespravedlnost, nesvobodu a diskriminaci odstranit i s kořeny, tedy když ve svém kritickém a očištném úsilí nezůstává na povrchu, ale jde ke kořenům) – anebo když vyvěrá z hloubky, až od samých kořenů, když tedy není povrchní a nedomyšlenou reakcí na situaci, ale přistupuje k činům tak, že má přitom své kořeny pevně zapuštěny v jistých neotřesitelných zásadách, tj. tak, že zůstává vždy jednáním principiálním a v tomto odlišném smyslu: radikálním. A v tomto druhém smyslu se k radikálnosti hlásím; a ještě víc: prohlašuji radikálnost za nezbytnou náležitost každé slušné, respektabilní politiky. Nazýváme-li jistý typ politiky a politického uvažování pragmatickým, chceme tím vyjádřit, že se orientuje na věcných souvislostech, přijímá je a podřizuje se jim, tj. přizpůsobuje se věcem a věcné stránce situací) a že kromě této věcné stránky situace se neřídí ničím jiným než svými zájmy. Naproti tomu principiální nebo také – v onom druhém smyslu – radikální politika a

politické jednání podřizují jak své zájmy, tak svou přizpůsobenost věcné stránce událostí základnímu respektu k principům, na nichž jsou založeny a v nichž trvale tkvějí svými kořeny.

Uvedu příklad. Svým podpisem základního dokumentu Charty 77 z ledna 1977 se každý signatář přihlásil k zásadám, které tam byly formulovány, tj. k reprezentování lidských a občanských práv, jak byla vyjádřena v mezinárodních dokumentech jako Všeobecná deklarace nebo oba mezinárodní pakty, a k důslednému trvání na zákonnosti. Charta 77 není sama politickou organizací ani stranou, ale její členové mohou samozřejmě o konkrétní politické cíle usilovat a ve vhodné době začít pracovat v některé politické straně (eventuelně nějakou politickou stranu založit). Mohou získat velký politický vliv a dosáhnout značného podílu na moci; jejich strana může zvítězit v demokratických volbách a oni se mohou dostat do čelných funkcí vládních. Máme-li pak uznat jejich politickou práci a vůbec politiku, kterou sledují, za slušnou a respektuhodnou, i když s ní nebudeme souhlasit, pak budeme požadovat, aby i potom respektovali a přísně dodržovali zásady, k nimž se kdysi přihlásili: jejich politika nesmí znamenat porušování lidských a občanských práv občanů, kteří jsou politicky jinak orientovaní, a také nesmí vést k žádnému druhu nezákonností. Vedle toho ovšem znamená požadavek principiálnosti a „radikálnosti“ každé slušné politiky ještě něco víc: požadujeme, aby ještě předtím, než se politická skupina nebo strana bude v demokratických volbách ucházet o hlasy voličů, byl určitě a jasně vymezen jejich program a jejich politické cíle. A požadujeme, aby přinejmenším po celé volební období jejich rozhodování a jednání odpovídalo onomu veřejně vyhlášenému programu a veřejně ohlášeným cílům.

K „radikálnosti“ v onom druhém, pozitivním smyslu náleží však víc než pouhá důslednost a poctivost; politika musí mít nějaký základ, z něhož vyrůstá a na němž staví. Pravá radikálnost politiky spočívá v tom, že má mimopolitickou bázi své integrity: politika musí být založena nejenom na politickém vzdělání, ale na co nejvšestrannější orientaci kulturní a duchovní. Ale to už bychom se dostali příliš daleko. Musím přiznat, že tento druhý smysl „radikálnosti“ v politice, který by se dal ještě propracovávat a prohlubovat, není v běžném porozumění přítomen. Většina lidí na nic podobného nemyslí, když je řeč o radikálnosti a radikálech. Je to chyba a škoda. Ale nejde nám teď o nápravu, nýbrž o problém, který byl původně bez souvislosti s těmito důsažnými aspekty.

Z citátu z Karla Havlíčka se nám už připomněla etymologická základna slova konzervativní a konzervatismus. Jde o latinské slovo *conservo*, což znamená zachovávat (odtud i slovo konzerva). Žádná společnost nemůže existovat, aniž by zachovávala v dobrém stavu většinu svých funkcí a struktur. To není nic samozřejmého, ale vyžaduje to velké úsilí. V biologickém vývoji jsou novinky naprostou výjimkou a udrží se proti starým,

převládajícím formám jen svou schopností udržet svou specifičnost. To platí také o společenském vývoji, i když tam jsou novinky častější; naproti tomu také jejich zachování je komplikovanější a vyžaduje víc úsilí.

Jako příklad nezbytného konzervatismu můžeme uvést občanské společenství Charta 77. Čas od času se objevují vždycky znovu návrhy, jak změnit povahu tohoto společenství, aby bylo „pružnější“, „efektivnější“ atd. Některým signatářům se zdá, že je Charta málo politická, že by se měla připravovat na budoucnost vypracováním politických perspektiv a programů; mají za to, že není třeba brát s takovou vážností některé formulace základního dokumentu, kde se mluví o tom, že Charta neusiluje o moc, že se nechce stát politickou stranou ani opoziční silou apod. Krátce po vzniku Charty 77 byl zatčen jeden ze tří mluvčích a nedlouho poté zemřel druhý mluvčí; několik měsíců zůstal ve funkci jenom jediný mluvčí. Ačkoliv se od samého začátku mluvilo o tom, že budou muset být jmenováni noví mluvčí, jednání se velice protahovalo. Byl to doklad toho, že někteří signatáři nevzali dost vážně ustavující dokument Charty 77. Dnes se zase objevují hlasy, že je zapotřebí mít mluvčích mnohem víc než tři; po mém soudu to je opět dokladem toho, že se ustavující dokument nebere vážně. Nejen státy se udržují těmi ideami, na jejichž základě vznikly; platí to i pro Chartu 77. Základní dokument z 1. 1. 1977 musí zůstat v platnosti ve všech detailech, dokud nebude možno se obvyklou demokratickou cestou dohodnout o eventuelních změnách. Chce-li někdo jít cestou, kterou považuje za lepší a efektivnější, nechť se o to pokusí a demonstruje tak i ostatním, že viděl situaci lépe. Ale ať se k tomu rozhodne sám a získá si pro to další přesvědčováním; ať se neopírá o Chartu 77 jako o nástroj. Každý z mluvčích Charty je mluvčím všech signatářů a ne pouze té skupiny, z níž vyšel a k níž nepřestává náležet. Proto také je nepřijatelné se chtít pokoušet získat pro některou skupinu větší vliv nebo zase jinou skupinu zatlačovat na okraj jinak než v rozhovoru, v diskusi, v polemice, v níž mají váhu argumenty a nikoliv počet jejich zastánců. Ustoupit od norem ustavujícího dokumentu Charty 77 by znamenalo ohrozit její vnitřní konsistenci a připravovat její konec.

Proti tomu však mluví ještě něco víc (v tomto případě) než myšlenka zachování Charty 77. Už jsem několikrát psal o tom, jak významnou úlohu připisují základní myšlenky Charty pro budoucnost, zejména pro vzdálenější budoucnost. Charta by se mohla a měla stát jakousi společnou morálně-politickou bází budoucího politického života v této zemi. Je to důležitá báze: nikoho předem nevyklučuje a zaručuje každému možnost plného uplatnění lidských i občanských práv v rámci zákonů, jakož i takové zákony (stejně platné pro všechny občany bez výjimky), v jejichž rámci by uplatňování lidských i občanských práv bylo v nezkrácené míře možné. Bude-li proto některá politická skupina nebo snad i strana v budoucnosti sledovat program, který povede k omezování občanských svobod a poru-

šování lidských práv, pak je takový program ve jménu Charty 77 možno označit za protidemokratický, protilidový a protispolečenský. A bude občanskou i lidskou povinností všech upřímných demokratů se ze všech sil pokusit zabránit realizaci takového programu. Naproti tomu všechny politické skupiny, které se k zásadám všeobecné zákonnosti a k zásadám Všeobecné deklarace lidských práv a obou mezinárodních paktů o lidských a občanských, sociálních, hospodářských i kulturních právech přihlásí, uznají tím veřejně meze, jež ani v případě svého politického vítězství nikdy nepřekročí. – Nu, a zachovávání takových zásad musí být nezbytně co nejkonzervativnější; a dojde-li někdy k nějakým úpravám a opravám v oněch úmluvách, pak jsou oprávněny jen tehdy, bude-li jejich smysl jen tím víc upřesněn a eo ipso v nezměněné podobě zachován.

Člověk je bytost dějinná; to konkrétně znamená, že do své široké přítomnosti vtahuje hlubokou minulost a že se v ní orientuje na hlubokou budoucnost. Člověk v žádném svém podnikání a nejméně v politice nesmí chtít začínat od počátku, protože by to nutně znamenalo opakovat všechny chyby i zločiny, jimiž ve svých dějinách již prošel a jichž se dopustil. Ale navazovat na minulost musí právě z tohoto důvodu promyšleně a na základě uvážlivého hodnocení. V minulosti došlo k lecčemu; nemůžeme a nesmíme opakovat všechno, nesmíme se vracet ke všemu stejně, nesmíme oživovat minulost v celém jejím rozsahu. Reakcionář se chce vracet zpět, protože chce znovu získat své ztracené postavení; za reakcionáře ho považujeme, protože toto jeho bývalé postavení bylo nespravedlivé a protože ohrožovalo a přímo porušovalo práva a svobody druhých lidí. Konzervativce může být konzervativní z motivů, které jsou reakcionářské; ale to ještě neznamená, že každý konzervatismus musí nutně být reakcionářský. Tak kupříkladu konzervatismus komunistů, kteří si chtějí zachovat monopol moci, je reakcionářský, protože škodí celé společnosti; naproti tomu konzervatismus demokratů, kteří trvají na rovnosti občanů před zákonem a na respektu k lidským a občanským právům, je pokrokový, společensky konstruktivní a prospěšný pro všechny členy společnosti. Komunisté-demokraté se pak vědomě vzdávají svých politických a mocenských privilegií, a nespolehajíce už na ně, musejí svému politickému programu věnovat největší pozornost a péči. To je vede ke zkvalitnění vlastní politické práce a dává jim to šanci v budoucí společnosti.

A zase to neznamená, že se vzdávají všeho a že přestávají být komunisty. Naopak: tím, že se vzdávají mocenského monopolu, očišťují své zakotvení v minulosti, rozlišují v komunistickém hnutí to, co bylo a je na škodu, od toho, co je a bude na prospěch jak komunistům, tak celé společnosti. Zároveň však zůstávají komunisty: budou se vracet k Marxovi a Engelsovi, k Leninovi i Stalinovi, aby ne pouze deklarativně, ale detailně a do co největších hloubek rozlišili pozitivní rysy jejich programu a postupu od rysů negativních. Měl jsem nedávno rozhovor o Stalinovi v souvislosti se

zprávami, že v prosinci u příležitosti kulatého výročí Stalinova narození dojde k jeho velké rehabilitaci. V tomto rozhovoru jsem připustil, že bez Stalina by pravděpodobně nebyl Sovětský svaz dnes druhou světovou supervelmocí. Můj partner v diskusi se velmi potěšil a říkal: No, o to přece jde. Že to mělo také některé chyby, to nemůže zastínit tuto základní věc. – Jsem si vědom, že zejména v Sovětském svazu takto uvažuje mnoho lidí; u nás to člověka překvapí. Ale podstata je stejná: velcí státníci se vždycky v historii vysoko hodnotí – od Alexandra Makedonského, přes Caesara až po Napoleona či Bedřicha Velikého atd. K těmto „velkým mužům“ se mohl počítat také Hitler, kdyby býval neprohrál. A může se k nim právem počítat také Stalin, protože „vyhrál“ a učinil z bezmocného carského Ruska světovou říši první velikosti. (Necháme stranou skutečnost, že i takoví velikáni mají své lidské slabosti a chvíle, kdy jsou lidsky zdrceni, a naopak i skutečnost, že mnoho z velikosti, která se jim připisuje, si přivlastnili neprávem, protože náležela spíše jejich spolupracovníkům).

To, že Stalin vybudoval ze Sovětského svazu takovou obří mocnost, lze hodnotit pozitivně jenom za předpokladu, že vytváření obřích velmocí v dědinách považujeme za vrcholné chvíle dějinného vývoje. Jinak to dopadne, když užijeme jiných měřítek. Stalin sám a jeho obdivovatelé a přívrženci se nepochybně pokoušejí opravdu používat jiných měřítek; velikost Stalinova nespočívá ve vytvoření světového impéria, nýbrž v realizaci socialismu v tak obrovském měřítku. A přesně tady musím odporovat: to, že se Stalin rozhodl jít cestou budování všemocného státu, bylo osudné pro budování socialismu. Stalin vytvořil supervelmoc, která se svou vahou a svými možnostmi velice přiblížila Spojeným státům – ale obětoval za to opravdový socialismus (náhradou za něj poskytl tzv. „reálný socialismus“, jak se tomu zadalo říkat za jeho nástupců). Je možno diskutovat o tom, zda tato volba byla správná či nikoliv; nebudu se na tomto místě pouštět do diskuse a hodnocení. Důležité je, že tím byla nastoupena cesta, z níž není návratu, protože taková supervelmoc se vyvíjí směrem, který už ani nejschopnější státníci nejsou s to kontrolovat a regulovat (a tím méně státníci neschopní). Je to dokladem toho, že dočasné opuštění zásad se může stát (a obvykle stává) jejich opuštěním trvalým; a dříve nebo později vede ke katastrofě nebo alespoň velkému selhání. Stalin „bojoval“ stále proti revizionismu, ale sám revidoval samy základy Marxova programu; byl v tom ohledu málo konzervativní; opustil kořeny, z nichž vyrůstalo socialistické světové hnutí – a v tom ohledu byl málo radikální. Může se jevit jako veliký, když zapomeneme na jeho nesčetné oběti.

Tvůj

Ladislav Hejdánek